

De bio-industrie: efficiënt, maar immoreel

En niemand die er wat aan doet

Een kritische discoursanalyse van het fragment 'Bio-industrie' uit *Zondag met Lubach*

Evie Lukassen (5971691)

Communicatie- en
informatiewetenschappen
Bachelor Eindwerkstuk 18/19
(CI3V13002)

Eggo Müller

21-01-2019

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	2
1 Inleiding	2
2 Theoretisch kader.....	3
2.1 Aandacht voor satire in de Critical Discourse Analysis.....	3
2.2 De discursieve kracht van Zondag met Lubach	4
2.3 Motivaties voor het veganisme	6
2.3.1 Veganisme vanuit morele overwegingen	6
2.3.2 Veganisme vanuit milieuoverwegingen	8
2.3.3 Veganisme vanuit gezondheidsoverwegingen.....	9
3 Methode	9
3.1 Kritische discoursanalyse, een vorm van tekstuele analyse.....	9
3.2 Operationalisatie.....	10
3.2.1 Transcriberen, categoriseren en analyseren.....	10
3.2.2 Implicatie van satirisch element Zondag met Lubach	11
4 Resultaten.....	12
4.1 De drie discoursen.....	12
4.2 Efficiënt, maar immoreel.....	12
4.3 Dieren zijn geen mensen, maar ook geen spullen	14
4.3 Het falen van de neoliberale samenleving.....	15
5 Conclusie.....	16
6 Discussie	18
7 Referenties	19

Samenvatting

De bio-industrie is ingericht op economische efficiëntie (Horrigan, Lawrence & Walker, 2002; Williams, 2008; Pluhar, 2009), met verstrekende gevolgen voor het welzijn van de dieren in die industrie (Bitmann, 2009). In de afgelopen jaren is er steeds meer aandacht voor de problematiek van de bio-industrie, ook vanuit de media. In het fragment 'Bio-industrie' uit *Zondag met Lubach* (VPRO, 2017) wordt deze problematiek op satirische wijze besproken. In dit onderzoek is door middel van een kritische discoursanalyse onderzocht hoe de problematiek van de bio-industrie in het fragment van *Zondag met Lubach* wordt gerepresenteerd, en welke rol satire in deze representatie speelt. Er is onderzocht in hoeverre morele, milieu- en gezondheidsoverwegingen worden aangehaald als motivatie om veganist te worden. Veganist worden zou namelijk een logische stap zijn in de aanpak van de problematiek van de bio-industrie. In dit onderzoek is echter gebleken dat veganist worden volgens *Zondag met Lubach* geen logische oplossing is. Enkel het eten van vlees met een 'beter-leven' keurmerk wordt voorgedragen. Milieu- en gezondheidsoverwegingen spelen hierbij geen rol, enkel het feit dat de dieren in de bio-industrie op immorele wijze worden behandeld. Dit komt volgens *Zondag met Lubach* vdoor het feit dat deze industrie is ingericht op economische efficiëntie. Het gegeven dat niets aan deze problematiek wordt gedaan, komt volgens *Zondag met Lubach* door de neoliberale instelling van de Nederlandse samenleving. Door het 'slechter-leven' keurmerk te introduceren, legt *Zondag met Lubach* de verantwoordelijkheid bij de kijker.

1 Inleiding

"Who of us would wish to change places for a day with a factory-farmed hen, "broiler", turkey, veal calf, foie gras duck, pig or even a feedlot steer?"
(Pluhar, 2009, p. 457)

Niemand, waarschijnlijk, en dat is niet onverklaarbaar. Waar vroeger vee werd gehouden door kleine familiebedrijven, is de productie van dierlijke producten als vlees, zuivel en eieren nu volledig geïndustrialiseerd (Rossi & Garner, 2014). Met een alsmaar groeiende wereldbevolking blijft de vraag naar vlees stijgen (Pluhar, 2009). Daarbij kunnen economisch sterk groeiende landen als China zich steeds meer vlees veroorloven. Om aan deze grote vraag te kunnen voldoen, leek de meest efficiënte en dus commercieel meest voordelige optie het industrialiseren van de veeteeltindustrie (Pluhar, 2009). De gevolgen van deze

ontwikkeling schetst Williams (2008) in het *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* als volgt:

“Raising animals for mass food consumption has become a competitive business, managed and owned primarily by large corporations, which rely on animal confinement and assembly-line methods of production to maximize profit.” (Williams, 2008, p. 374-375).

De bio-industrie is dus ingericht op economische efficiëntie (Horrigan, Lawrence & Walker, 2002; Williams, 2008; Pluhar, 2009), wat verstrekende gevolgen heeft voor het welzijn van de dieren in die industrie (Bitmann, 2009). In de afgelopen jaren is er steeds meer aandacht gekomen voor de problematiek van de bio-industrie, ook vanuit de media. In het fragment ‘Bio-industrie’ uit *Zondag met Lubach* wordt deze problematiek op satirische wijze besproken (VPRO, 2017). *Zondag met Lubach* is een programma van de VPRO dat wordt uitgezonden op zondagavond op NPO3. In 2017 wist het programma gemiddeld 1,5 miljoen kijkers per aflevering te trekken (Stichting Kijkonderzoek, 2017).

Arjen Lubach, de presentator, komt in het fragment ‘Bio-industrie’ met ‘nieuws uit het dierenrijk’, dat gaat over het erbarmelijke leven van de dieren in de bio-industrie. Stalbranden, de varkensbaron en de keuze van de consument om bio-industrie vlees te kopen, komen in het fragment voorbij. Het is al snel duidelijk dat *Zondag met Lubach* weinig positiefs te zeggen heeft over de bio-industrie en dat verandering noodzakelijk is.

2 Theoretisch kader

2.1 Aandacht voor satire in de Critical Discourse Analysis

Zondag met Lubach is een satirisch nieuwsprogramma. Dit wordt meteen duidelijk in de geanimeerde introductie van elke aflevering. Hierin duwt Arjen Lubach namelijk politici omver en ‘hangt’ zelf zijn eigen logo op. Onderzoek heeft aangetoond dat satirische nieuwsprogramma’s in staat zijn om de publieke opinie over een bepaalde kwestie te vormen, en hierbij het vertrouwen in de huidige politiek te versterken of te verzwakken (Brewer, Young & Morreale, 2013). In dit onderzoek zal niet gekeken worden naar de daadwerkelijke invloed van *Zondag met Lubach* op de publieke opinie over de bio-industrie, maar er zal in termen van representatie rekening gehouden worden met het satirische aspect van *Zondag met Lubach*. Om dit te kunnen doen, wordt in dit onderzoek als methode de *Critical Discourse Analysis* volgens Carvalho (2008) gehanteerd.

Een kritische discoursanalyse doet onderzoek naar de rol van discours in de productie en reproductie van sociale representaties van de werkelijkheid (Van Dijk, 1993; Carvalho, 2008; Wodak, 2013). In de definiëring van deze rol van discours wordt rekening gehouden met het idee van discours als *social practice*, waarbij discours is ingebed in zowel institutionele (regering, educatie, familielevens) als sociaal-culturele contexten (interactie tussen burgers en hun culturen) (Gill, 2000; Carvalho, 2008). Een discoursanalyse is meer dan beschrijvend (Fowler, 1991, in Carvalho, 2008): rekening houdend met machtsverhoudingen en ideologie zal op zoek gegaan worden naar representaties van de werkelijkheid die algemeen geaccepteerd lijken te zijn. Deze representaties worden met een sceptische blik geanalyseerd (Gill, 2000). Een kritische discoursanalyse onderscheidt zich hiermee van de meer sociolinguïstische methodes, door discours niet te zien als enkel bestaande uit taal en als *a neutral scientific enterprise* (Wodak, 2013, p. 35), maar door deze te plaatsen in een context van alledaagse praktijken waarin machtsverhoudingen aan het werk zijn (Wodak, 2013). Een kritische discoursanalyse beschrijft hierdoor niet enkel discours, maar verklaart het ook (Wodak, 2013).

Discoursen ontwikkelen en veranderen over tijd, waarin nieuwe discoursen voortbouwen op voorgaande discoursen of deze uitdagen. Er kan met dit gegeven rekening gehouden worden door in de analyse van een tekst op zoek te gaan naar zogenoemde *critical discourse moments* (Carvalho, 2008). Deze momenten zijn in staat het heersende discours uit te dagen.

Satirische nieuwsprogramma's als *Zondag met Lubach* maken gebruik van parodie om kritiek te leveren op de organisatie van de maatschappij (Druick, 2009). Satirische nieuwsprogramma's zijn hiermee in staat om een heersend discours uit te dagen. Volgens Druick is parodie namelijk een *double-voiced discourse* (2009, p. 301), wat betekent dat er van de lezer of kijker wordt verwacht de meerdere, impliciete betekenissen uit de tekst te halen. Parodie is een vorm van humor, en is daardoor in staat de algemeen geaccepteerde representaties van de werkelijkheid die in een tekst voorkomen, te ontvreemden (Palmer, 1987).

2.2 De discursieve kracht van *Zondag met Lubach*

Zondag met Lubach levert in het fragment 'Bio-industrie' op satirische wijze kritiek op de bio-industrie. Met deze kritiek is het volgen van een plantaardig dieet een logische consequentie. In dit onderzoek worden drie soorten motivaties voor het veganisme aangehaald. Deze betreffen moraliteit, milieu en gezondheid.

Deze motivaties zijn niet zozeer standaard bepalingen waarnaar gehandeld kan worden, maar dienen meer als kaders. Volgens Foucault geeft zo'n kader richting aan hoe er met bepaalde kwesties omgegaan moet worden (1985). Dit kader staat niet vast, maar wordt discursief bepaald (Foucault, 1985). Onderzoek heeft uitgewezen dat de media in staat zijn om zowel een bestaand moreel kader te reflecteren (Rosenkoetter, 2000), als om een alternatief aan te bieden (Cramer, 2007). Door middel van discoursanalyses is het bestaan van deze discursieve kracht van de media in kwesties rondom bijvoorbeeld seksualiteit of obesitas al onderzocht en bevestigd (Cramer, 2007; Inthorn & Boyce, 2010). Echter, als het gaat om de problematiek rondom de bio-industrie, lijkt de discursieve kracht van de media nog tamelijk onbelicht. De onderzoeksvraag voor dit onderzoek luidt dan als volgt: Hoe wordt de bio-industrie gerepresenteerd in het fragment 'Bio-industrie' uit *Zondag met Lubach*?

Een soortgelijk onderzoek is gedaan door Hollows en Jones (2010). Door middel van een kritische discoursanalyse is de positionering van Jamie Oliver als *moral entrepreneur* (p. 308) in het programma *Jamie's Ministry of Food* onderzocht. In het onderzoek is de focus gelegd op hoe het probleem in het programma wordt gepresenteerd – in dit geval de ongezonde eetgewoontes van het Britse volk – en hoe en door wie dit probleem vervolgens opgelost dient te worden. Jamie Oliver bleek hierin de rol van *moral entrepreneur* te hebben, waarin hij reageert met praktische oplossingen op een waargenomen probleem.

Zondag met Lubach komt in de uitzendingen ook vaak met praktische oplossingen voor een door het programma waargenomen probleem. Deze hebben, zoals verwacht kan worden van een satirisch nieuwsprogramma, betrekking op de huidige organisatie van de maatschappij. Zo introduceerde *Zondag met Lubach* tijdens de landelijke verkiezingen in 2017 een game om jongeren te helpen bij hun stemkeuze (VPRO, 2017). Het programma stelde ook voor om collectief van Facebook af te gaan, omdat Facebook onveilig met de gegevens van haar gebruikers om zou gaan (VPRO, 2018).

Ook aan het eind van het fragment 'Bio-industrie' stelt *Zondag met Lubach* voor om schokkende afbeeldingen van lijdende dieren in de bio-industrie op vleesverpakkingen te plakken, omdat hij verwacht dat de consumenten het dan niet meer willen kopen. In dit voorstel is *Zondag met Lubach* de initiatiefnemer, maar is het de kijker die echt actie moet ondernemen. In *Jamie's Ministry of Food* heeft Jamie een veel actievere rol in de oplossing van het probleem dan *Zondag met Lubach* (Hollows & Jones, 2010). Dit onderzoek zal zich daarom minder focussen op de rol van *Zondag met Lubach* als probleemoplosser, en meer op wie er volgens *Zondag met Lubach* dan wel verantwoordelijk is om het probleem van de bio-industrie op te lossen.

2.3 Motivaties voor het veganisme

Het feit dat de bio-industrie is ingericht op economische efficiëntie (Horrihan, Lawrence & Walker, 2002; Williams, 2008; Pluhar, 2009) heeft drastische gevolgen voor het leven van de dieren in die industrie (Bitmann, 2009). Alleen al in de Verenigde Staten zijn er in 2016 6 miljard dieren geslacht voor consumptie (The Humane Society of the United States, 2018). Daarbij is het korte leven van de dieren ondraaglijk (Leder, 2012). De snavelletjes van de kippen worden bijvoorbeeld zonder verdoving afgeknipt, zodat ze hun opgebouwde agressie niet op hun lotgenoten kunnen afreageren. Die agressie bouwen niet alleen kippen, maar ook koeien en varkens op doordat ze met te grote aantallen in te kleine ruimtes zitten. Hun natuurlijke sociale orde is hierdoor compleet verstoord (Leder, 2012).

Dit dierenleed kan een reden zijn om geen dierlijke producten meer te willen consumeren. Maar ook de negatieve impact van de bio-industrie op het milieu kan een motivatie zijn om over te stappen op een plantaardig dieet. Ook kan de gezondheid in gevaar komen wanneer er teveel dierlijke producten wordt geconsumeerd. Hieronder zullen deze morele, milieu- en gezondheidsoverwegingen worden besproken.

2.3.1 Veganisme vanuit morele overwegingen

Het erbarmelijke leven van de dieren in de bio-industrie roept discussies op, die vaak ethisch gegrond zijn. Al in 1975 pleitte moreel filosoof Peter Singer voor een meer gelijke behandeling van mens en dier (Singer, 1975). Hij leverde kritiek op het feit dat de mens zichzelf boven de dieren plaatst. Volgens Singer is het onderscheid dat wordt gemaakt tussen mens en dier ongegrond, en daarmee dus ook het onderscheid dat wordt gemaakt tussen menselijk lijden en dierlijk lijden. Zowel mens als dier hebben de capaciteit om waar te nemen en te voelen, en zijn daarmee beiden *sentient beings* (Singer, 1975). Dit idee wordt ook wel het ‘*symmetry-argument*’ genoemd. Volgens het utilitarisme is een actie moreel wanneer deze leidt tot het maximale welzijn van alle *sentient beings* (Bentham, 1996). Op basis hiervan beargumenteert Singer dat het lijden van dieren in de bio-industrie sterk verminderd moet worden.

Volgens Alvaro (2017) zit in deze argumentatie een probleem. Volgens hem is het in een moreel debat niet logisch om te beargumenteren dat dieren ook verlangens hebben en pijn voelen, en dat dieren om deze reden ook niet zouden moeten lijden. Het feit dat de mens geen andere mensen eet, zo beargumenteert Alvaro, komt vanuit onze omgang met deze mensen (2017). Dit weerhoudt ons ervan mensenvlees te consumeren. ‘Vriend’, ‘partner’, maar ook

‘persoon’ en ‘huisdier’ staan allemaal in relatie tot onszelf, en roepen hiermee gevoelens van compassie en bijbehorende morele waarden bij ons op. Zo heeft onderzoek aangetoond dat wij ook empathische gevoelens voor niet-menselijke wezens kunnen voelen wanneer deze menselijke eigenschappen krijgen toegekend (Rae Westbury & Neumann, 2008). Dit weerhoudt ons ervan om deze relaties iets aan te doen. Alvaro beargumenteert dat het utilitarisme en haar symmetry-argument niet in staat is dit idee te vatten, en daarom in een zwakke positie staat in het debat rondom de ethische behandeling van dieren (2017).

Een sterkere argumentatie is volgens Alvaro (2017) op basis van de *virtue-based* benadering. Omdat elke situatie uniek is, beargumenteert deze zogenoemde ‘deugd ethiek’ dat moraliteit te complex is om te vatten in principes of regels. Als de mens in staat is om matigheid toe te passen, een gevoel heeft voor wat juist is en in het bezit is van compassie, dan is de mens volgens de deugd ethiek in staat om in te schatten wat een morele actie is en wat niet (Alvaro, 2017). Daarvoor zijn geen richtlijnen nodig.

“In other words, if people are just, moderate, compassionate, and overall have a benevolent disposition, by virtue of their characters, they will do what is right, for the right reason, at the right time, in a given circumstance”
(Alvaro, 2017, p. 770).

Dit idee is ook van toepassing op de morele beoordeling van het eten van bio-industrievlees. Alvaro haalt in zijn stuk Aristoteles en zijn idee van ‘*the greatness of the soul*’ aan om te laten zien op welke manier veganist worden als een deugd gezien kan worden (Aristoteles, Ethiek, IV. 3, uit Alvaro, 2017). Volgens Aristoteles is de mens schuldig aan overdaad wanneer hij of zij eet wat er beschikbaar is, zonder erbij stil te staan in hoeverre dit eten positief bijdraagt aan de gezondheid. Uit vele onderzoeken is gebleken dat het consumeren van dierlijke producten niet bijdraagt aan een goede gezondheid (Tuso, Ismail, Ha & Bartolotto, 2013). Het zou de kans op hart- en vaatziekten vergroten (Campbell, 2006) en bijdragen aan de ontwikkeling van kankersoorten als darmkanker (Chao, A., Thun, M. J., Connell, C. J., McCullough, M. L., Jacobs, E. J., Flanes, W. D., Rodriguez, C., Sinha, R., & Calle, E. E., 2005) en borstkanker (Taylor, E. F., Burley, V. J., Greenwood, D. C., & Cade, J. E., 2007). Overstappen op een veganistisch dieet zorgt ervoor dat de kans op dit soort ziektes wordt verkleind of zelfs ongedaan wordt gemaakt (Tuso, Ismail, Ha & Bartolotto, 2013; Campbell, 2006; Chao et al., 2005; Taylor et al., 2007).

Volgens Aristoteles weet de mens diep van binnen wat juist is (Aristoteles, Ethiek, IV. 3, uit Alvaro, 2017). Volgens Alvaro (2017) weet men dit inschattingsvermogen toe te passen om zo tot de conclusie te komen dat het consumeren van dierlijke producten immoreel is. Zoals eerder beschreven, worden de dieren in de veeteeltindustrie op gruwelijke wijze behandeld en uiteindelijk geslacht. Volgens Alvaro (2017) is het immoreel om met deze kennis alsnog dierlijke producten te consumeren, zeker wanneer er een overvloed aan plantaardige producten van goede of zelfs betere kwaliteit beschikbaar is.

2.3.2 Veganisme vanuit milieuoverwegingen

Niet alleen het dierenleed in de bio-industrie kan een reden zijn om veganistisch te worden. Ook de negatieve impact van deze industrie op het milieu kan een motivatie zijn om te stoppen met het consumeren van dierlijke producten. De veeteeltindustrie verbruikt een zodanig grote hoeveelheid energie, grond en water dat met de huidige consumptie de kwaliteit van het bestaan op aarde in een rap tempo zal verslechteren (Pimentel & Pimentel, 2003; Westhoek, Lesschen, Rood, Wagner, De Marco, Murphy-Bokern, Leip, Van Grinsven, Sutton & Oenema, 2013).

De veeteeltindustrie is *resource intensive*, wat betekent dat er bij de productie van dierlijke producten veel energie verloren gaat (Horrigan, Lawrence & Walker, 2002). Voor één kilogram rundvlees is maar liefst zeven kilogram graan nodig. De veeteeltindustrie verbruikt fossiele energie die in de productie verloren gaat. In Amerika wordt er drie kcal aan fossiele energie verbruikt voor één kcal aan voedsel van dierlijke eiwitten (Horrigan, Lawrence & Walker, 2002).

Er is veel grond nodig om de hoeveelheid graan te verbouwen die aan de behoefte van het vee – en dus aan onze vleesbehoefte – kan voldoen (Horrigan, Lawrence & Walker, 2002). Om één koe te kunnen voeden, wordt er twee tot 5 hectare land gereserveerd (Verenigde Staten. Ministerie van Landbouw, 2011). Vegetariër of veganist worden zou dit reduceren: zeventig procent van al het verbouwde graan wordt namelijk gevoerd aan dieren uit de veeteeltindustrie (Horrigan, Lawrence & Walker, 2002).

De veeteeltindustrie is verantwoordelijk voor 18 procent van de totale uitstoot van broeikasgassen. Dit lijkt weinig, maar het is meer dan de uitstoot van alle vervoersmiddelen bij elkaar. Het grote aandeel komt onder andere door de darmgassen van het vee, waar veel methaan in zit (Miller, Wofsy, Michalak, Kort, Andrews, Biraud, Dlugokencky, Janusz Eluszkiewicz, Fischer, Janssens-Maenhout, Miller, Miller, Montzka, Nehrkorn & Sweeney, 2013).

De veeteeltindustrie is verantwoordelijk voor één-vierde van de totale mondiale waterconsumptie (Hoekstra, 2012). Het grootste gedeelte van dit water is nodig om het graan voor het vee te kunnen produceren. Voor de productie van voedsel bestaande uit dierlijke eiwitten is meer water nodig dan voor de productie van voedsel bestaande uit plantaardige eiwitten, van dezelfde voedingswaarde. Overstappen op enkel een vegetarisch dieet kan het waterverbruik met 37% verminderen (Hoekstra, 2012).

Op basis van deze gegevens kan worden geconcludeerd dat het consumeren van dierlijke producten een negatieve impact heeft op het milieu en dat overstappen op een plantaardig dieet deze impact zal verlagen.

2.3.3 Veganisme vanuit gezondheidsoverwegingen

Zoals eerder besproken, draagt een overmatige consumptie van dierlijke producten bij aan het ontstaan van bepaalde ziektes. De consumptie van vlees en zuivel verhoogt de kans op hart- en vaatziekten (Campbell, 2006), maar ook op bepaalde kankersoorten (Chao et al., 2005; Taylor et al, 2007). Door de consumptie van dierlijke producten krijgt de mens ook de antibiotica binnen die aan de dieren is toegediend (Horrigan, Lawrence & Walker, 2002). Deze antibiotica krijgen de dieren in de bio-industrie antibiotica toegediend zodat ze niet ziek worden en sneller groeien. Overmatige consumptie van dierlijke producten kan echter leiden tot antibioticaresistentie bij mensen (Horrigan, Lawrence & Walker, 2002; Goldman, 2004). Vanuit deze gegevens kan worden gesteld dat het consumeren van dierlijke producten slecht is voor de gezondheid van de mens.

3 Methode

3.1 Kritische discoursanalyse, een vorm van tekstuele analyse

In dit onderzoek wordt als methode de *Critical Discourse Analysis* volgens Carvalho (2008) gehanteerd. Een kritische discoursanalyse is een tekstuele analyse, wat Fürsich als volgt omschrijft:

“Textual analysis is generally a type of qualitative analysis that, beyond the manifest content of media, focuses on the underlying ideological and cultural assumptions of the text.” (Fürsich, 2009, p. 240).

Een tekstuele analyse is volgens Fürsich (2009) relevant omdat deze methode in staat is om de ideologische gelaagdheid van een tekst bloot te leggen. Door in de analyse rekening te

houden met de culturele context waarin de tekst zich begeeft, kunnen machtsstructuren die in de tekst aan het werk zijn naar het oppervlak gehaald worden. Binnen de tekstuele analyse wordt erkend dat een tekst niet simpel een reflectie is van de werkelijkheid, maar deze werkelijkheid zelf kan creëren en reproduceren (Foucault, 1972, in Jørgensen & Phillips, 2002). De tekst creëert een zogenoemde *mediated reality*, en dit moet volgens Fürsich met een kritische blik geanalyseerd worden (2009). Gill (2000) sluit zich hier met haar *spirit of scepticism* (p. 178) bij aan. Volgens Fürsich (2009) is een tekst namelijk in staat om een ideologische hegemonie te creëren, waarbij elementen van de werkelijkheid worden weggelaten om zo een vals bewustzijn te creëren (Althusser, 1971, in Jørgensen & Philips, 2002).

Philo (2007, in Fürsich, 2009) geeft kritiek op de methode van tekstuele analyse omdat het volgens hem te weinig rekening houdt met de context van productie en receptie. Volgens Fürsich lost Carvalho (2008) dit met haar aanpak van de *Critical Discourse Analysis* goed op door een pragmatische manier van analyseren op te stellen. Zo benadrukt Carvalho het belang van de historische context van een tekst, de sociale actoren die in de tekst voorkomen, en de invloed van een tekst op andere teksten of op maatschappelijke debatten (2008). Deze pragmatische manier van analyseren zorgt ervoor dat tijdens de analyse niet te dicht bij de tekst gestaan wordt, maar dat de ideologische context van de tekst wel wordt meegenomen in de analyse (Fürsich, 2009).

3.2 Operationalisatie

3.2.1 Transcriberen, categoriseren en analyseren

Het transcriberen, categoriseren en analyseren zal als volgt verlopen. Ten eerste zal het fragment van *Zondag met Lubach* over de bio-industrie (VPRO, 2017) worden getranscribeerd (bijlage 1). Deze transcriptie wordt onderverdeeld in shots, mise-en-scène, cinematografie, montage en geluid (Bordwell, Thompson & Smith, 2016). Onder mise-en-scène valt alles wie en wat op dat moment in het shot te zien is. Cinematografie betreft de positie en beweging van de camera en de bijbehorende kadrering. Montage beschrijft hoe de shots elkaar opvolgen en geluid betreft zowel gesproken woord als muziek en achtergrondgeluiden.

De transcriptgegevens worden gecategoriseerd in de volgende categorieën: thema's, actoren, retorische strategieën en ideologische standpunten (Carvalho, 2008). De thema's zijn alle onderwerpen die worden aangehaald in de tekst. De actoren zijn zij die aan het woord komen, of waarnaar wordt gerefereerd. Allen representeren zij een bepaald standpunt. Onder

retorische strategieën vallen onder andere *framen* (Entman, 1993), waarbij bepaalde aspecten dan wel niet worden genoemd, en het positioneren van de actoren in relatie tot elkaar. In het model van Carvalho (2008) worden deze strategieën discursieve strategieën genoemd. Discursieve strategieën vallen echter te scharen onder retoriek. Daarom heet de categorie in dit onderzoek ‘retorische strategieën’. De laatste categorie, ideologische standpunten, betreft de grotere ideeën die van invloed zijn op de tekst, bijvoorbeeld vrijheid van meningsuiting. Een ideologisch standpunt is in staat om een gedeelte van de werkelijkheid te maskeren, om zo een vals bewustzijn te creëren (Althusser 1971, in Jørgensen & Philips, 2002).

Tijdens de categorisering zullen verdere interpretaties ook worden genoteerd in het schema. Er zal specifiek gelet worden op *critical discourse moments* (Carvalho, 2008), zoals eerder is uitgelegd. Op dit soort momenten wordt er gekeken naar wat er wel wordt gezegd, maar ook naar wat er niet wordt gezegd (Gill, 2000). Op deze manier kan de ideologische gelaagdheid van een tekst blootgelegd worden.

Vanuit deze notaties zal gepoogd worden de representatie van de bio-industrie in het fragment uit *Zondag met Lubach* te definiëren. Er zal specifiek gelet worden op in hoeverre morele, milieu- en gezondheidsoverwegingen worden aangehaald in *Zondag met Lubach*'s kritiek op de bio-industrie, en op welke manier dit wordt gedaan.

3.2.2 Implicatie van satirisch element Zondag met Lubach

In de analyse zullen verschillende satirische uitingen uit het fragment gehaald worden, om vervolgens te achterhalen op welke algemeen geaccepteerde representaties van de werkelijkheid deze uitingen beroep doen. Deze satirische uitingen zullen worden herkend door een simpele markering, aangereikt door het publiek: gelach. Lachsalvo's en zacht gegrinnik zullen worden gebruikt als indicator, om zo te kunnen achterhalen in hoeverre er sprake is van een niet-serieuze uiting.

De satirische uitingen zullen op dezelfde manier worden gecategoriseerd als normale uitingen. Echter, door middel van de categorie retorische strategieën zal worden aangegeven in hoeverre het gaat om een satirische uiting, of dat het publiek om iets anders lacht. Vanuit hier kan worden onderzocht op welke algemeen geaccepteerde representaties de satire in het fragment ‘Bio-industrie’ beroep doet. Deze algemeen geaccepteerde representaties zullen dan worden geanalyseerd aan de hand van de categorie ‘ideologische standpunten’.

4 Resultaten

4.1 De drie discoursen

Tijdens de analyse zijn de volgende drie discoursen in het fragment ‘Bio-industrie’ van *Zondag met Lubach* naar voren gekomen: Ten eerste worden de dieren in de bio-industrie op immorele wijze behandeld doordat deze industrie is ingericht op economische efficiëntie. Ten tweede zijn dieren geen mensen, maar ook geen spullen. Als laatste komt de neoliberale instelling van de Nederlandse samenleving niet ten goede aan het welzijn van de dieren. De regering wil geen regels opstellen, en de consument boeit het niet hoe er met de dieren in de bio-industrie wordt omgegaan.

Voor de bespreking van deze drie discoursen zullen de ideologische standpunten als leidraad dienen. Vanuit daar zullen de thema’s, de actoren en de retorische strategieën worden besproken. Deze zullen dienen ter ondersteuning van de ideologische standpunten.

In de bespreking van de resultaten zal telkens worden verwezen naar het gecategoriseerde transcript (bijlage 1). De kolommen zullen worden aangegeven met de desbetreffende categorieën, de rijen worden aangegeven met nummers. Voorbeeld: (retorische strategieën 6).

4.2 Efficiënt, maar immoreel

De oorzaak van de problematiek van de bio-industrie is volgens het fragment het feit dat de bio-industrie is ingericht op economische efficiëntie (bijvoorbeeld: ideologische standpunten 23, 72, 159-160).

“Om steeds goedkoper vlees te maken, hebben we een industrie opgetuigd waarin tientallen miljoenen dieren het permanent kut hebben.” (geluid 159)

Wanneer het in de bio-industrie alleen maar draait om geld, leidt dit volgens *Zondag met Lubach* tot immorele behandeling van de dieren in die industrie (ideologische standpunten 160). Dit discours onderbouwt *Zondag met Lubach* op de volgende manieren.

Ten eerste wordt in het fragment benoemd dat er in 2017 al 225.000 dieren zijn verbrand door stalbranden (thema’s 23-60). De kippenboeren krijgen maar 1,5 euro per kip (thema 150 t/m 156). Deze getallen worden echter niet tegen het grotere geheel afgezet. Er wordt niet vernoemd hoeveel dieren er in totaal in de bio-industrie leven. Het is onduidelijk of 1,5 euro per kip veel te laag is of dat dit gewoon een rendabel bedrag is. Arjen Lubach verheft zijn stem bij het uitspreken van de getallen (retorische strategieën 39-40 en 156), om

zo aan te geven dat deze getallen zonder twijfel problematisch zijn (ideologische standpunten 39-40 en 156).

Ten tweede maakt Arjen Lubach in het item van de stalbranden de grap dat hij heel veel gezeik gaat krijgen wanneer hij één biggetje in één kooitje zou verbranden (geluid 41 t/m 43). Hierna stelt hij voor om het toch te doen (geluid 44). Het publiek juicht, maar wordt meteen afgekapt door Lubach: “Natuurlijk niet! Hoezo klappen jullie?” (geluid 46-47). Deze grap doet ten eerste een beroep op het morele inschattingsvermogen van de kijker. Elk individu weet namelijk diep van binnen dat het immoreel is om een biggetje in een kooitje te verbranden. Ten tweede bevraagt deze grap waarom het dan wel wordt goedgekeurd dat er 225.000 dieren worden verbrand (retorische strategieën en ideologische standpunten 42). De grap is hiermee een satirische uiting, omdat deze uiting kritiek levert op de organisatie van de maatschappij door een algemeen geaccepteerde representatie te vervreemden. Deze algemeen geaccepteerde representatie betreft het feit dat biggetjes niet doodgeslagen mogen worden tegen de muur. Volgens *Zondag met Lubach* worden deze de immorele praktijken van de bio-industrie gelegitimeerd omdat deze industrie op economisch zeer efficiënte wijze voedsel kan produceren.

Als laatste zet *Zondag met Lubach* varkensbaron Adriaan Straathof af tegen een olijke varkensboer met 40 varkens (actoren 67). Varkensbaron Adriaan Straathof stopt zijn varkens in te kleine, vieze hokken en slaat zijn biggetjes dood tegen de muur. Hij is volgens *Zondag met Lubach* geen varkensboer, maar een fabrieksdirecteur (geluid en actoren 72-73, 75). En die denken alleen aan geld (ideologische standpunten 72-73). De olijke varkensboer houdt daarentegen van al zijn 40 varkens, maar “slachten hoort er nu eenmaal bie” (geluid 68). *Zondag met Lubach* wil hiermee duidelijk maken: zo was het vroeger, zo zou het moeten zijn, en zo is het vooral nu niet meer (retorische strategieën en ideologische standpunten 67). Het programma doet beroep op een nostalgische kijk op de veeteelt, om zo in te gaan tegen de kapitalistische instelling van de bio-industrie.

Door de grote hoeveelheid stalbranden (thema 39, 49-50), de lage prijs die boeren krijgen voor hun kippen (thema 150 t/m 156) en varkensbaron Adriaan Straathof aan (thema 65 t/m 102) aan te halen, gaat *Zondag met Lubach* in tegen het discours dat de praktijken van de bio-industrie legitimeert, om de reden dat deze industrie op economisch zeer efficiënte wijze voedsel kan produceren. De dieren worden in de bio-industrie als spullen gezien, wat volgens *Zondag met Lubach* leidt tot immorele behandeling van deze dieren. Over dit discours zal hieronder verder worden uitgeweid.

4.3 Dieren zijn geen mensen, maar ook geen spullen

Al in de eerste zin van het fragment maakt *Zondag met Lubach* duidelijk dat dieren geen mensen zijn. Met “nieuws uit het dierenrijk” (geluid en retorische strategieën 4) horen de dieren officieel niet tot het mensenrijk (ideologische standpunten 4). Logischerwijs zouden deze dieren dus ook niet als mensen behandeld moeten worden. Toch geeft *Zondag met Lubach* met het filmpje van een varken dat kan voetballen eerst wel die indruk (retorische strategieën en ideologische standpunten 115). Deze indruk wordt echter meteen ontkracht:

“Ik draaf door: dieren zijn geen mensen. Maar we kunnen ze wel een beetje menselijker behandelen.” (geluid 118-119)

Menselijker behandelen betreft volgens het fragment het volgende: speelgoed ophangen (thema 121) en aankloppen bij een stal met scharrelkippen (thema 137). Menselijker behandelen is dus de dieren liever behandelen. “Dat is toch lief? Dat meen ik.”, zegt Lubach na het item over de scharrelkippen (geluid 134). Echter, deze uitspraak is samen met de voorbeelden satirisch bedoeld. Het zijn leuke voorbeelden, maar de problemen van de bio-industrie worden volgens *Zondag met Lubach* er niet mee opgelost. Die zijn er nog steeds, of er nu wordt aangeklopt bij scharrelkippen of niet (ideologische standpunten 148): “Maar ook deze boer heeft zoveel kippen rondlopen, dat je de vloer niet meer kunt zien. Waarom moet het zo idioot krap?” (geluid 147-148).

Door de voorbeelden van de varkensboer en de kippenboer aan te halen, kan *Zondag met Lubach* op satirische wijze kritiek leveren op hoe het er werkelijk aan toe gaat in de bio-industrie. Daar worden dieren namelijk nog steeds als spullen behandeld (ideologische standpunten 54). *Zondag met Lubach* onderbouwt dit door de vergelijking van *Metro Nieuws* aan te halen (retorische strategieën 54). In een artikel benoemt *Metro Nieuws* namelijk dat de dieren in de bio-industrie niet beter zijn beveiligd dan wc-rollen in een opslagloods (geluid 53). Vervolgens stelt Arjen Lubach voor om te testen in hoeverre een wc-rol beter brand dan een levende kip (retorische strategieën 55). Deze satirische uiting geeft aan dat het onacceptabel is dat dieren in de bio-industrie even goed zijn beveiligd tegen brand als wc-rollen in een opslagloods (ideologische standpunten 55).

Zondag met Lubach gaat in tegen het discours dat dieren hetzelfde zijn als spullen. Wat dieren dan wel zijn, laat het fragment in het midden. Zoals eerder besproken, zijn dieren geen mensen. Volgens *Zondag met Lubach* mogen ze wel wat menselijker behandeld worden, maar het is onduidelijk wat dit precies inhoudt of hoe dit in praktijk moet worden gebracht.

4.3 Het falen van de neoliberale samenleving

Volgens *Zondag met Lubach* is het de regering, samen met de consument, die er in essentie voor hebben gezorgd dat de bio-industrie op de huidige, immorele manier is opgetuigd (ideologische standpunten 162 en 224). *Zondag met Lubach* onderbouwt dit discours op de volgende manieren.

Ten eerste doet de regering volgens *Zondag met Lubach* niets aan de kwaliteit van leven van de dieren in de bio-industrie (ideologische standpunten 160-161 en 197). Met name de rechtse regeringspartijen worden verantwoordelijk gehouden voor het dierenleed (ideologische standpunten 165): “Wat zulke types dan altijd zeggen is: Ja, maar er zijn al zoveel regels en wetten.” (geluid 176). De bekakte stem die Lubach bij deze uitspraak opzet (retorische strategieën 176), geeft aan dat *Zondag met Lubach* zich niet kan vinden in het beleid van rechtse regeringspartijen (ideologische standpunten 176). Volgens het programma is het problematisch dat de regering zich weerhoudt van het opstellen van regels voor het waarborgen van dierenwelzijn. Er zijn namelijk al 130 duizend dieren verbrand sinds het wegstemmen van de motie over het terugdringen van het aantal stalbranden (geluid 175). Volgens *Zondag met Lubach* zijn de rechtse regeringspartijen op de hoogte van de immorele praktijken van de bio-industrie, maar willen zij daar niets aan doen. Of zoals *Zondag met Lubach* het formuleert: “Daarom heeft de Tweede Kamer op 4 juli heel duidelijk gezegd: Boeien!” (geluid 162). Deze uiting is een satirische uiting. De regering zou namelijk nooit echt ‘boeien!’ zeggen, maar deze uiting geeft wel aan dat het onacceptabel is dat de regering zich niet druk maakt om het welzijn van de dieren in de bio-industrie (retorische strategieën en ideologische standpunten 162). In deze uiting worden de partijen die de motie wel hebben aangenomen ook geschaad onder de onverschillige Tweede Kamer.

Ten tweede wordt Erik Kieftenburg, een manager van Albert Heijn, aangehaald (actoren 204). Volgens Kieftenburg zijn de consumenten uiteindelijk verantwoordelijk voor hoe de dieren in de bio-industrie worden behandeld. Blijft de consument vlees uit de bio-industrie kopen, dan zal er geen moeite gedaan worden om de leefomstandigheden van de dieren te verbeteren. De consument koopt het vlees toch wel. Erik Kieftenburg geeft aan dat Albert Heijn zelf wel liever meer scharrelvlees in de schappen ziet liggen (ideologische standpunten 224). “Maar het tempo bepaalt de klant.” (geluid 225). De consument is volgens Erik Kieftenburg, en daarmee volgens de Albert Heijn, indirect verantwoordelijk voor het welzijn van de dieren (ideologische standpunten 225).

Volgens *Zondag met Lubach* kan het de consument echter niet schelen hoe de dieren in de bio-industrie leven (ideologische standpunten 228). Aan het eind van het fragment wordt een consument in de Albert Heijn geïnterviewd over zijn vleesconsumptie (actoren 228). Hij representeert in het fragment de visie van alle consumenten op het consumeren van vlees, en deze visie is volgens *Zondag met Lubach* problematisch. De consument in de Albert Heijn koopt namelijk het vlees dat hij lekker vindt en maakt zich niet druk om hoe het dier heeft geleefd. De consument geeft het volgende als reden: “Nee. Maakt de kip zich druk om hoe ik heb geleefd?” (geluid 233). Het is echter de vraag in hoeverre de visie van deze consument representatief is voor de visie van alle consumenten in Nederland. Net als varkensbaron Straathof is deze consument een extreem voorbeeld van hoe er wordt gedacht over (het welzijn van) dieren.

Zondag met Lubach gaat in tegen het neoliberale discours van de Nederlandse samenleving. In een neoliberale samenleving weerhoudt de regering zich van betutteling van haar burgers (Oudenampsen, 2016, uit PvdA Plancommissie, 1951). De burgers hebben de verantwoordelijkheid om samen de maatschappij goed te laten draaien, en zijn hiermee ook aangewezen op het herstellen van hun fouten. De wijze waarop de bio-industrie is opgetuigd, is volgens het fragment een grote fout. Volgens *Zondag met Lubach* wil de regering en de consument deze fout niet oplossen, dus wendt het programma zich tot zijn kijkers. Door stickers met een ‘slechter-leven keurmerk’ te introduceren, laat *Zondag met Lubach* de kijkers voelen dat zij beter zijn dan de gemiddelde consument. Zij maken zich namelijk wel zorgen over het welzijn van de dieren in de bio-industrie.

Volgens *Zondag met Lubach* zijn zowel de regering als de consument verantwoordelijk voor het dierenleed in de bio-industrie. Door de rechtse regeringspartijen, Erik Kieftenburg en de ‘gemiddelde’ consument aan te halen, wordt dit discours ondersteund. De regering en de consument wordt door *Zondag met Lubach* als verantwoordelijk gezien voor het oplossen van de problematiek van de bio-industrie. Ze hebben het immers zelf veroorzaakt. *Zondag met Lubach* gaat met dit standpunt in tegen het neoliberale discours van de Nederlandse samenleving, waarbij de regering zich weerhoudt van bemoeienis en de burger zelf de problemen op moet lossen.

5 Conclusie

De onderzoeksvraag van dit onderzoek luidde als volgt: Hoe wordt de bio-industrie gerepresenteerd in het fragment ‘Bio-industrie’ uit *Zondag met Lubach*? In de formulering van een antwoord op deze vraag, kan het volgende gezegd worden. Volgens *Zondag met*

Lubach is de immorele behandeling van de dieren in de bio-industrie het gevolg van het feit dat deze industrie is ingericht op economische efficiëntie. Dieren zijn in de bio-industrie niet meer dan producten die voor consumptie gereed gemaakt moeten worden. Volgens *Zondag met Lubach* maakt de neoliberale instelling van de Nederlandse samenleving dat hier niets aan gedaan wordt. De regering wil niet nog meer regels opstellen en de consument maakt het niet uit hoe het dier dat hij of zij eet, heeft geleefd.

Volgens *Zondag met Lubach* moet het welzijn van de dieren in de bio-industrie sterk verbeterd worden, maar het is onduidelijk op welke grond dit gedaan moet worden. Dieren zijn volgens het fragment geen mensen; het *symmetry-argument* van moreel filosoof Peter Singer (1975) gaat dus niet op. Maar dieren zijn ook geen spullen: ze moeten beter behandeld worden dan wc-rollen in een opslagloods. Later in het fragment wordt duidelijk dat het binnen de problematiek van de bio-industrie niet uitmaakt wat dieren dan wel zijn. Er moet iets veranderen, dat is zeker volgens *Zondag met Lubach*. Er moet een einde komen aan de immorele praktijken van de bio-industrie. Echter, veganist worden is volgens dit fragment hiervoor niet de oplossing. *Zondag met Lubach* geeft enkel de optie om minder of beter vlees te eten. Milieu- of gezondheidsoverwegingen worden hiervoor niet als motivatie aangehaald. Enkel het feit dat de bio-industrie op immorele wijze met haar dieren omgaat, is volgens *Zondag met Lubach* een reden om minder of beter vlees te eten. Beter vlees is in dit geval vlees met een beter-leven keurmerk.

Door ook een ‘slechter-leven’ keurmerk te introduceren, legt *Zondag met Lubach* de verantwoordelijkheid voor het welzijn van de dieren in de bio-industrie bij de kijker. Het programma is hiermee de initiatiefnemer die de eerste aanzet geeft tot het oplossen van de problematiek van de bio-industrie. Het is aan de kijker om dit af te ronden door stickers op het bio-industrievlees te plakken. Op deze stickers staan verontrustende afbeeldingen van de leefomstandigheden van de dieren in de bio-industrie.

Met deze stickers, maar ook met andere verontrustende berichtgeving over de bio-industrie, spreekt *Zondag met Lubach* ten eerste ons vermogen tot empathie aan. Door bijvoorbeeld een varken te tonen dat kan voetballen, kunnen wij een empathische relatie met dit dier voelen. Ten tweede spreekt *Zondag met Lubach* het morele inschattingsvermogen van de kijker aan door schokkende afbeeldingen te tonen. Door deze ook op de vleesverpakkingen te plakken, gaat *Zondag met Lubach* ervan uit dat de consument het vlees dan niet meer wil kopen (ideologische standpunten 258-260). Volgens het programma weet de consument diep van binnen wat juist is.

“Ik denk echt dat als je op de verpakking van het vlees ziet hoe slecht het dier heeft geleefd, dat dit zou kunnen werken. Dat mensen voor minder of voor beter vlees kiezen.” (geluid 258-260).

Met de introductie van de stickers, gaat *Zondag met Lubach* mee in de neoliberale instelling van de Nederlandse samenleving. Hoewel in het fragment is aangegeven dat het onacceptabel is dat de regering niets aan het dierenleed wil doen, lijkt *Zondag met Lubach* zich daar al bij neer te hebben gelegd. De hoop is gevestigd op de bewuste consument die van zijn fouten heeft geleerd.

In het gehele fragment wordt op satirische wijze kritiek geleverd op de bio-industrie. *Zondag met Lubach* wil de kijker aan het denken zetten over de problematiek van de bio-industrie, en satire blijkt hiervoor uiterst geschikt. Door een algemeen geaccepteerde representatie te vervreemden, maakt *Zondag met Lubach* de kijker attent op de onjuistheid van de manier waarop de Nederlandse samenleving is ingericht. *Zondag met Lubach* is hiermee enkel de initiatiefnemer: het is verder aan de burger om actie te ondernemen en iets aan de problematiek van de bio-industrie te doen.

6 Discussie

Om genoeg aandacht te kunnen schenken aan het satirische aspect van *Zondag met Lubach*, zou een dramaturgisch onderzoek normaliter meer geschikt zijn. Echter, uit dit onderzoek is gebleken dat de methode van de *Critical Discourse Analysis* volgens Carvalho (2008) ook geschikt is voor de analyse van een satirisch nieuwsprogramma. Door de satirische uitingen te verwerken in de categorisatietabel is er voldoende aandacht geschonken aan het satirische aspect van *Zondag met Lubach*. Door middel van een kritische discoursanalyse wordt er namelijk op zoek gegaan naar de *critical discourse moments* van een tekst, waarin algemeen geaccepteerde representaties van de werkelijkheid worden uitgedaagd. Zoals eerder besproken, is dit precies wat satire doet. Met dit gegeven kan geconcludeerd worden dat dit onderzoek voldoende aandacht heeft kunnen besteden aan het satirische aspect van *Zondag met Lubach*.

In een satirisch nieuwsprogramma wordt door middel van parodie kritiek geleverd op de inrichting van de maatschappij (Druick, 2009). Waar *Zondag met Lubach* als satirisch nieuwsprogramma afwijkt van deze definitie, betreft het feit dat *Zondag met Lubach* de kijker ook aanspoort om actie te ondernemen om het waargenomen probleem op te lossen. De kijker wordt namelijk gevraagd om stickers met een ‘slechter-leven’ keurmerk op de verpakkingen

van het bio-industrievlees te plakken, om zo hopelijk de consumenten ervan te weerhouden dit vlees te kopen. *Zondag met Lubach* legt hiermee de verantwoordelijkheid bij de kijker.

Vanuit dit gegeven is receptieonderzoek een logisch vervolgonderzoek. Met gemiddeld 1,5 miljoen kijkers is *Zondag met Lubach* één van de best bekeken programma's van de publieke omroep (Stichting Kijkonderzoek, 2017). Anders dan in dit onderzoek, kan in vervolgonderzoek wel de invloed van een satirisch nieuwsprogramma op de publieke opinie gemeten worden. Voor vervolgonderzoek zijn dan de volgende vragen relevant: Zijn de kijkers stickers op het bio-industrievlees gaan plakken? En nog belangrijker: denkt de kijker na het zien van het fragment 'Bio-industrie' anders over de bio-industrie? De kijker kan op basis hiervan bijvoorbeeld besloten hebben om minder vlees te eten of toch vaker te kiezen voor scharrelvlees, om zo niet meer bij te dragen aan de immorele praktijken van de bio-industrie.

7 Referenties

- Althusser, L. (1971). Ideology and ideological state apparatuses. In L. Althusser, *Lenin and philosophy and other essays* (pp. 127-186). Londen: New Left Review.
- Alvaro, C. (2017). Ethical veganism, virtue, and Greatness of the Soul. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 30(6), 765–781.
- Aristotle. (1959). In Ross, W. D. (Ed.), *Ars Rhetorica* (1st edn.) Oxford: Clarendon Press.
- Bentham, J. (1996). *The collected works of Jeremy Bentham: An introduction to the principles of morals and legislation*. Verenigde Staten: Clarendon Press.
- Bitmann, M. (2009). *Food matters: A guide to conscious eating*. New York: Simon & Shuster.
- Bordwell, D., Thompson, K., & Smith, J. (2016). *Film art: An introduction*. New York: McGraw-Hill Education.
- Brewer, P. R., Young, D. G., & Morreale, M. (2013). The impact of real news about "Fake News": Intertextual processes and political satire. *International Journal of Public Opinion Research*, 25(3), 323–343.
- Campbell, T. C. (2006). *The China study: The most comprehensive study of nutrition ever conducted and the startling implications for diet, weight loss, and long-term health* (1st ed.). Dallas: BenBella Books.
- Carvalho, A. (2008). Media(ted) discourse and society: Rethinking the framework of Critical Discourse Analysis. *Journalism Studies*, 9(2), 161-177.
- Chao, A., Thun, M. J., Connell, C. J., McCullough, M. L., Jacobs, E. J., Flanes, W. D.,

- Rodriguez, C., Sinha, R., & Calle, E. E. (2005). Meat consumption and risk of colorectal cancer. *JAMA*, 293(2), 172–182
- Cramer, J. M. (2007). Discourses of sexual morality in *Sex and the City* and *Queer as Folk*. *The Journal of Popular Culture*, 40(3), 409-432.
- Druick, Z. (2009). Dialogic absurdity. *Television & New Media*, 10(3), 294–308.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Londen: Routledge.
- Foucault, M. (1985). *The use of pleasure: Volume II of the history of sexuality*. New York: Vintage Books.
- Fowler, R. (1991). *Language in the news: Discourse and ideology in the press*. New York: Routledge.
- Fürsich, E. (2009). In defense of textual analysis: Restoring a challenged method for journalism and media studies. *Journalism studies*, 10(2), 238-252.
- Gill, R. (2000). Discourse analysis. In: M. Brauer & G. Gaskell (Eds.), *Qualitative researching with text, image and sound*. (pp. 172-190). Londen: Sage.
- Goldman, E. (2004). Antibiotic abuse in animal agriculture: Exacerbating drug resistance in human pathogens. *Human and Ecological Risk Assessment*, 10(1), 121-134.
- Hoekstra, A. Y. (2012). The hidden water resource use behind meat and dairy. *Animal frontiers*, 2(2), 3-8.
- Hollows, J., & Jones, S. (2010). ‘At least he’s doing something’: Moral entrepreneurship and individual responsibility in Jamie’s Ministry of Food. *European Journal of Cultural Studies*, 13(3), 307–322.
- Horrigan, L., Lawrence, R. S., & Walker, P. (2002) How sustainable agriculture can address the environmental and human health harms of industrial agriculture. *Environmental Health Perspectives*, 110(5), 445-456.
- Inthorn, S., & Boyce, T. (2010). ‘It’s disgusting how much salt you eat!’ Television discourses of obesity, health and morality. *International Journal of Cultural Studies*, 13(1), 83-100.
- Jørgensen, M. W., & Phillips, L. J. (2002). *Discourse Analysis as theory and method*. Londen: Sage.
- Leder, D. (2012). Old McDonald’s had a farm: The metaphysics of factory farming. *Journal of Animal Ethics*, 2(1), 73-86.
- Miller, S. M., Wofsy, S. C., Michalak, A. M., Kort, E. A., Andrews, A. E., Biraud, S. C.,

- Dlugokencky, E.J., Eluszkiewicz, J., Fischer, M.L., Janssens-Maenhout, G., Miller, B. R., Miller, J. B., Montzka, S. A., Nehrkorn, T., & Sweeney, C. (2013). Anthropogenic emissions of methane in the United States. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110(50), 20018–20022.
- Oudenampsen, M. (2016). A dialectic of freedom: The Dutch post-war clash between socialism and neoliberalism. *Socialism and Democracy*, 30(1), 128–148.
- Palmer, Jerry. (1987). *The logic of the absurd: On film and television comedy*. BFI: Londen.
- Philo, G. (2007). Can discourse analysis successfully explain the content of media and journalistic practice? *Journalism studies*, 8(2), 175-196.
- Pimentel, D., & Pimentel, M. (2003). Sustainability of meat-based and plant-based diets and the environment. *The American journal of clinical nutrition*, 78(3), 660S-663S.
- Pluhar, E. B. (2009). Meat and morality: Alternatives to factory farming. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 23(5), 455–468.
- PvdA Plancommissie. (1951). *De weg naar vrijheid: Een socialistisch perspectief*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Rae Westbury, H., & Neumann, D. L. (2008). Empathy-related responses to moving film stimuli depicting human and non-human animal targets in negative circumstances. *Biological Psychology*, 78(1), 66–74.
- Rosenkoetter, L. I. (2001). Television and morality. Dorothy G. Singer and Jerome L. Singer (Eds.), *Handbook of children and the media* (pp. 463-473). Thousand Oaks: Sage.
- Rossi, J., & Garner, S. A. (2014). Industrial farm animal Production: A comprehensive moral critique. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 27(3), 479–522.
- Singer, P. (1975). *Animal liberation*. New York: Random House.
- Stichting Kijkonderzoek. (2017). JAAR TOP 100 EXCLUSIEF SPORT. Geraadpleegd op 25 november 2018, van https://kijkonderzoek.nl/component/com_kijkcijfers/Itemid,133/file,n1-0-1-p
- Taylor, E. F., Burley, V. J., Greenwood, D. C., & Cade, J. E. (2007). Meat consumption and risk of breast cancer in the UK Women's Cohort Study. *British Journal of Cancer*, 96(7), 1139.
- The Humane Society of the United States. (2018, 18 oktober). Farm animal statistics: Slaughter totals. Geraadpleegd op 18 oktober 2018, van http://www.humanesociety.org/news/resources/research/stats_slaughter_totals.html?ferrer=https://search.yahoo.com/
- Tuso, P. J., Ismail, M. H., Ha, B. P., & Bartolotto, C. (2013). Nutritional update for

- physicians: Plantbased diets. *The Permanente Journal*, 17(2), 61–66.
- Van Dijk, T. (1988). *News as discourse*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Verenigde Staten. Ministerie van Landbouw. (2011) *The diverse structure and organization of U.S. beef cow-calf farms*, van: <https://www.motherjones.com/files/eib73.pdf>
- VPRO. (2017, 19 februari). Kamergotchi – Zondag met Lubach (S06). Geraadpleegd op 16 december 2018, van <https://www.youtube.com/watch?v=qNjpTn6RUM>.
- VPRO. (2017, 17 september). Bio-industrie - Zondag met Lubach (S07). Geraadpleegd op 22 oktober 2018, van <https://www.youtube.com/watch?v=z-ji6r46Xo8>.
- VPRO. (2018, 8 april). Bye bye Facebook – Zondag met Lubach (S08). Geraadpleegd op 16 december 2018, van <https://www.youtube.com/watch?v=ysa-SzNepsA>.
- Westhoek, H., Lesschen, J.P., Rood, T., Wagner, S., De Marco, A., Murphy-Bokern, D., Leip, A., Van Grinsven, H., Sutton, M. & Oenema, O. (2014) Food choices, health and environment: effects of cutting Europe’s meat and dairy intake. *Global Environmental Change*, 26, 196-205.
- Williams, N. M. (2008). Affected ignorance and animal suffering: Why our failure to debate factory farming puts us at moral risk. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 21(4), 371–384.
- Wodak, R. (2013). Critical Discourse Analysis: Challenges and perspectives. In R. Wodak (Ed.), *Critical Discourse Analysis*. (pp. 19 – 43). Londen: Sage.